

Έλληνες
κρατούμενοι
στα
ναζιστικά
κέντρα
ευθανασίας

Ιάσοντας Χανδρινός,
Δρ. Νεότερης και
Σύγχρονης Ιστορίας

Έλληνες κρατούμενοι στα ναζιστικά κέντρα ευθανασίας

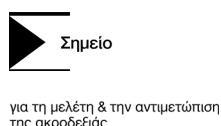
Ιάσοντας Χανδρινός, Δρ. Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος “Worthy to be remembered: Honouring Disabled Victims of Nazi Persecution in Greece and Germany” («Άξιοι μνήμης: Φόρος τιμής στα ανάπηρα θύματα ναζιστικών διώξεων σε Ελλάδα και Γερμανία»). Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε από τη liminal σε συνεργασία με το Σημείο για τη Μελέτη και την Αντιμετώπιση της Ακροδεξιάς και τον ιστορικό Ιάσωνα Χανδρινό και χρηματοδοτήθηκε από το γερμανικό Ομοσπονδιακό Υπουργείο Εξωτερικών από πόρους του Ελληνογερμανικού Ταμείου για το Μέλλον.

Το άρθρο *Έλληνες κρατούμενοι στα ναζιστικά κέντρα ευθανασίας* διανέμεται με άδεια Creative Commons Attribution Non-Commercial Share Alike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0). Βιβλιογραφική αναφορά Χανδρινός, Ι. (2024). Έλληνες κρατούμενοι στα ναζιστικά κέντρα ευθανασίας, (CC BY-NC-SA 4.0).

Φωτογραφία εξωφύλλου: Το Ίδρυμα του Χαρτχάιμ σε φωτογραφία της εποχής του Πολέμου. © Tötungsanstalt Hartheim. Österreichisches Landesarchiv/Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Λιντς 2005.

Οφείλουμε θερμές ευχαριστίες στα μέλη των ομάδων εστίασης για τη συμβολή τους.

Έλληνες κρατούμενοι στα ναζιστικά κέντρα ευθανασίας

Στις 2 Μαΐου 1944 έφτανε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Μαουτχάουζεν μια αποστολή πολιτικών κρατουμένων από την Ελλάδα. Από τους 443 άνδρες της αποστολής, οι 242 ήταν Κρητικοί από όλους τους νομούς του νησιού, οι περισσότεροι από τον Νομό Χανίων, κυρίως αντάρτες και αντιστασιακοί που είχαν πιαστεί στην εκκαθαριστική επιχείρηση της 10ης Φεβρουαρίου 1944 με επίκεντρο τις επαρχίες Σελίνου και Κυδωνίας, στη δεύτερη κυρίως τα χωριά Μεσκλά, Λάκκοι, Ζούρβα, Θέρισσο, Πρινές, τα οποία θεωρούνταν –δικαιολογημένα– ορμητήρια της Αντίστασης και κέντρα εφοδιασμού των βρετανών αξιωματικών στη δυτική Κρήτη. Στο στρατόπεδο είχαν προηγηθεί την προηγούμενη χρονιά 157 συμπατριώτες τους, συγκεκριμένα οι συλληφθέντες από το «μεγάλο μπλόκο της Κρήτης» (15 Ιουνίου 1943), που είχαν περάσει τις πύλες του στρατοπέδου στις 4 Νοεμβρίου 1943.¹ Τα 2/3 των περίπου 400 Κρητικών που φυλακίστηκαν στο Μαουτχάουζεν δεν επέζησαν. Χωρίς εξαίρεση, όλοι εντάσσονταν έπειτα από ένα μικρό διάστημα καραντίνας ως καταναγκαστικοί εργάτες σε όλα τα υποστρατόπεδα που φιλοξενούσαν πολεμικά εργοστάσια (Μελκ, Γκούζεν Ι και Γκούζεν ΙΙ, Στάγιερ, Έμπενζεε και πολλά ακόμα), υπό συνθήκες απερίγραπτα εξοντωτικές.

Η άφιξη της δεύτερης αποστολής από την Κρήτη συνέπεσε με μια γενικότερη αύξηση του αριθμού κρατουμένων σε όλο το στρατοπεδικό συγκρότημα Μαουτχάουζεν-Γκούζεν. Ο αριθμός των εξαντλημένων και των αρρώστων αύξανε αντίστοιχα, αναγκάζοντας τους Γερμανούς να λάβουν μέτρα. Την άνοιξη του 1944, ο ανώτερος αρχίατρος του Μαουτχάουζεν, λοχαγός Φρήντριχ Εντρές, έλαβε διαταγή από τον διοικητή του στρατοπέδου, Φραντς Τσίραϊς, να ξεκινήσει ομαδικές διαλογές όσων κρίνονταν ιατρικά «ικανοί προς εργασία». Αυτό σήμαινε ότι οι «μη ικανοί για εργασία» θα θανατώνονταν με συνοπτικές διαδικασίες. Η διαλογή θα λάμβανε χώρα

¹ Ι. Δ. Μουρέλλος, *Η Μάχη της Κρήτης. Μέρος 2^ο. Η Αντίσταση*. Ηράκλειο [1950], σ. 693. Επίσης, Ελευθέριος Στεφάνου Φοινίσης, *Όμηροι από το Ηράκλειο Κρήτης στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των ναζί*. Ηράκλειο 2011, σ. 10-12, 22-35.

στο νοσοκομείο του κεντρικού στρατοπέδου, καθώς και στο αναρρωτήριο του Γκούζεν, το οποίο είχε φτάσει στα όρια της πληρότητας. Ο αρχίατρος Εντρές δεν ήταν τυχαίο πρόσωπο. Προτού τοποθετηθεί ως αρχίατρος στο Μαουτχάουζεν τον Οκτώβριο του 1943, είχε υπηρετήσει δύο χρόνια ως γιατρός στο Άουσβιτς και γνώριζε καλύτερα από πολλούς το είδος της «ιατρικής» μεταχείρισης των κρατουμένων. Το 1946, στη μεγάλη δίκη των εγκλημάτων πολέμου για το Μαουτχάουζεν, είχε υποστηρίξει ότι έκανε το παν «για να επιλέγονται προς θανάτωση μόνο όσοι ασθενείς, με βάση τις συνθήκες που επικρατούσαν στο στρατόπεδο, δεν είχαν πιθανότητες ίασης. [...] Οι ασθενείς αυτοί μεταφέρονταν με εντολή [της διοίκησης] στο Χαρτχάιμ. [...] Εκεί θανατώνονταν με αέριο».²

Ο μεγαλύτερος αριθμός των Ελλήνων ομήρων οδηγήθηκε στο σχετικά νέο υποστρατόπεδο του Μελκ, όπου χιλιάδες κρατούμενοι εντάχθηκαν σε οικοδομικές εργασίες και διάνοιξη υπόγειων στοών. Εκεί, η σωματική εξάντληση, ο υποσιτισμός και τα ατυχήματα άρχισαν να πλήττουν σοβαρά τους νεοφερμένους. Μόνο τον πρώτο μήνα, εννέα Έλληνες πέθαναν στο Μελκ ή πίσω στο κυρίως στρατόπεδο όπου τους είχαν μεταφέρει.³ Τα πτώματα μεταφέρονταν με φορηγά στο Γκούζεν. Μαρτυρίες επιζώντων ταιριάζουν με τις περιγραφές του πρώην υπαξιωματικού της φρουράς των Ες-Ες στο Μελκ, Αλόις Ζάιντελ, που το 1959 κατέθεσε πως ένα «βουνό από πτώματα» σχηματιζόταν κάθε μέρα έξω από τα παραπήγματα του αναρρωτηρίου, όπου οι άρρωστοι στοιβάζονταν στις ξύλινες κουκέτες ανά τρεις, χωρίς ζεστά ρούχα και κουβέρτες.⁴

² Παρατίθεται στο: Andreas Baumgarten, „Die Kranken sind dann vergast worden.“ Die Ermordung von KZ-Häftlingen in Hartheim, στο: *Tötungsanstalt Hartheim. Oberösterreichisch*, Landesarchiv/Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Λιντς 2005, σ. 95-106, εδw: 97.

³ Στοιχεία του Τόπου Μνήμης Στρατοπέδου Συγκέντρωσης Μαουτχάουζεν (Angaben der KZ-Gedenkstätte Mauthausen).

⁴ Bertrand Perz, *Das Projekt „Quarz“: Der Bau einer unterirdischen Fabrik durch Häftlinge des KZ Melk für die Steyr-Daimler-Puch AG 1944-1945*, Βιέννη 2014, σ. 270, 271.

Εικόνα 1. Ο Πύργος το 1940-41. Λήψη από τα δυτικά. Φωτογραφία από το Tötungsanstalt Hartheim. Österreichisches Landesarchiv/Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Λιντς 2005.

Πολλοί από τους κρατούμενους του Μαουτχάουζεν που επιλέγονταν για εξόντωση, λόγω σωματικής αδυναμίας ή ασθενειών, στέλνονταν στον Πύργο του Χαρτχάιμ (Schloss Hartheim) ένα κάστρο του 17ου αιώνα, εξαιρετικού αρχιτεκτονικού κάλλους, περίπου 25 χιλιόμετρα δυτικά του Λιντς. Από το 1898 είχε μετατραπεί σε πρότυπο ψυχιατρείο-σανατόριο υπό τη διεύθυνση του Υπουργείου Πρόνοιας του κρατιδίου της Άνω Αυστρίας. Στα τέλη της δεκαετίας του '30 η λειτουργία του Πύργου ως κέντρου φροντίδας των ψυχικά ασθενών –και μάλιστα πρότυπου– τερματίστηκε βίαια· ο Πύργος μετατράπηκε μάλιστα σε ένα από τα πλέον εφιαλτικά τοπία της ναζιστικής θηριωδίας. Με την προσάρτηση της Αυστρίας στο Γ΄ Ράιχ το 1938, οι

τοπικές δομές πρόνοιας διαλύθηκαν και το Χαρτχάιμ κρατικοποιήθηκε για να ενσωματωθεί σταδιακά στο τεράστιο πρόγραμμα ευθανασίας των Ναζί, οι οποίοι από το φθινόπωρο του 1939, με εντολή του Χίτλερ, άρχισαν να υλοποιούν το σχέδιο που έμεινε γνωστό με την κωδική ονομασία T4: τη μαζική εξολόθρευση όλων των «σωματικά και ψυχικά ανάκανων» στα πλαίσια μιας ευγονικής «εξυγίανσης» της γερμανικής κοινωνίας. Το T4 ήταν μια κεντρικά διευθυνόμενη επιχείρηση η οποία περιλάμβανε ιατρικά πειράματα και δοκιμές σε μεθόδους θανάτωσης, όπως ενέσεις φαινόλης ή κινητούς θαλάμους αερίων (κλειστά οχήματα) στους οποίους διοχετευόταν μονοξείδιο του άνθρακα. Ως ένα από τα συνολικά έξι κέντρα όπου θα υλοποιούνταν αυτά τα εφιαλτικά σχέδια, το «Ίδρυμα Χαρτχάιμ» (όπως είχε μετονομαστεί) εκκενώθηκε από τους τελευταίους ασθενείς του τον Μάρτιο του 1940 και υπό τη διεύθυνση του δρα Ρούντολφ Λόναουερ αναδιοργανώθηκε σε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα ευθανασίας στη ναζιστική επικράτεια, το μοναδικό σε αυστριακό έδαφος. Από τον Μάιο του 1940 μέχρι τον Αύγουστο του 1941 δολοφονήθηκαν 18.269 ανάπηροι και διανοητικά ασθενείς που είχαν μεταφερθεί εκεί από διάφορα ψυχιατρεία της Αυστρίας, της Γερμανίας και της Σουδητίας (των προσαρτημένων στο Γ΄ Ράιχ εδαφών της Τσεχοσλοβακίας).⁵

⁵ Brigitte Kepplinger, *Die Tötungsanstalt Hartheim 1940-1945*, στο: *Tötungsanstalt Hartheim*.

Öberösterreichisches Landesarchiv/Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Λιντς 2005, σ. 41-94, εδώ: 64.

Εικόνα 2. Το εσωτερικό του θαλάμου αερίων σε φωτογραφία του 2002. Φωτογραφία από το Tötungsanstalt Hartheim. Österreichisches Landesarchiv/Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Λιντς 2005.

Τα θύματα υποβάλλονταν σε διάφορες εξετάσεις και ιατρικά πειράματα και τελικά δηλητηριάζονταν μαζικά σε έναν αεροστεγώς κλεισμένο θάλαμο αερίων με το δραστικό παρασιτοκτόνο Τσικλόν Μπε (Zyklon B), το ίδιο που χρησιμοποιούνταν στο Άουσβιτς και στα άλλα στρατόπεδα εξόντωσης των Εβραίων. Οι γιατροί αφαιρούσαν όργανα και συχνά τους εγκεφάλους των νεκρών και τα διατηρούσαν στη φορμόλη ως δείγματα, για «ερευνητικούς» σκοπούς. Τα πτώματα καίγονταν σε ένα ειδικό κρεματόριο, τα κόκκαλα διαλύονταν σε ένα ηλεκτρικό γουδοχέρι, η στάχτη έμπαινε σε μεγάλα τσουβάλια τα οποία μεταφέρονταν με λεωφορεία (τα ίδια λεωφορεία που είχαν μεταφέρει τους δυστυχισμένους) στον Δούναβη, όπου αδειάζονταν το περιεχόμενό τους. Την όλη διαδικασία ολοκλήρωνε η ανατριχιαστική συγκάλυψη του εγκλήματος: οι συγγενείς των θυμάτων ενημερώνονταν επίσημα μέσω επιστολών πως οι άνθρωποί τους είχαν «δυστυχώς» αποβιώσει, συνέπεια, υποτίθεται, κάποιας ασθένειας ή κάποιας επιπλοκής της υγείας τους (!).

Εικόνα 3. Το εσωτερικό του κρεματορίου σε φωτογραφία του 2002. Φωτογραφία από το Tötungsanstalt Hartheim. Österreichisches Landesarchiv/Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Λιντς 2005.

Αν και τον Αύγουστο του 1941, το πρόγραμμα της ευθανασίας διακόπηκε, οι χώροι εξόντωσης, μαζί και το Χαρτχάιμ, συνέχισαν να λειτουργούν, συνδεδεμένοι πλέον με τις ανάγκες του διαρκώς διογκούμενου ναζιστικού στρατοπεδικού σύμπαντος. Ο Αρχηγός των Ες-Ες, Χάινριχ Χίμλερ, είχε διατάξει από τον Απρίλιο του 1941 την εφαρμογή του σχεδίου «14 f 13», δηλαδή των εξόντωση όσων ομήρων και αιχμαλώτων ήταν υπερβολικά αδύναμοι ή ασθενείς, και από τον Ιούλιο άρχισαν να φτάνουν στον Πύργο κρατούμενοι από το Μαουτχάουζεν και το Νταχάου που είχαν επιλεγεί έπειτα από ιατρική εξέταση. Το 1942 και το 1943 οι αποστολές σταμάτησαν σχεδόν τελείως για να ξεκινήσουν ξανά τον Απρίλιο του 1944, όταν ο Πύργος ουσιαστικά ενσωματώθηκε στο σύστημα λειτουργίας των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Μέχρι τα μέσα Δεκεμβρίου της ίδιας χρονιάς, όταν το Χαρτχάιμ έκλεισε οριστικά και το

κρεματόριό του διαλύθηκε, θα δολοφονούνταν σχεδόν 4.800 κρατούμενοι του Μαουτχάουζεν, στην πλειονότητά τους ούγγροι Εβραίοι και σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου. Το σύνολο των θανατωθέντων ομήρων, αιχμαλώτων και πολιτών-καταναγκαστικών εργατών από την ανατολική Ευρώπη υπολογίζεται για την ίδια περίοδο σε πάνω από 8.000, ανάμεσά τους πιθανόν και γυναίκες.

Οι μελλοθάνατοι, σε τραγική σωματική και ψυχική κατάσταση, οδηγούνταν στο ταξίδι χωρίς επιστροφή κατευθείαν από το νοσοκομείο του Μαουτχάουζεν ή το αναρρωτήριο του Γκούζεν σε ομάδες των 40-50. Για τη μεταφορά τους στον Πύργο χρησιμοποιούνταν μπλε λεωφορεία μάρκας Μερσεντές των οποίων τα παράθυρα είχαν περαστεί με πηχτή μπογιά ίδιου χρώματος. Ήταν η απόλυτη αποκοπή από τον έξω κόσμο. Η πιο λεπτομερής μαρτυρία για τα όσα αποτρόπαια συνέβαιναν στο Χαρτχάιμ ανήκει στον ανθυπασπιστή των Ες-Ες, Καρλ Βάσνερ, υπεύθυνο του Kommando (ομάδα εργασίας) που επάνδρωνε το Κρεματόριο του Γκούζεν, ο οποίος μια φορά διατάχθηκε να συνοδεύσει μια από τις αποστολές. Το πρώτο που περιέγραψε ήταν πως το εσωτερικό του λεωφορείου είχε διαμορφωθεί σαν αστυνομική κλούβα, ο χώρος των καθισμάτων χωριζόταν από το μπροστινό μέρος:

Οι κρατούμενοι ήταν ήδη μέσα στο όχημα. Εγώ κάθισα στη θέση συνοδηγού ανάμεσα στο κουβούκλιο του οδηγού και το κελί. Υποθέτω ότι οι κρατούμενοι γνώριζαν τι τους περίμενε. Το συνάγω από το εξής: Κατά τη διαδρομή, ένας από αυτούς ήρθε στο χώρισμα πίσω μου και με αναζήτησε μέσα από το παραθυράκι που είχε σιδερένιο πλέγμα, ήθελε φωτιά για να ανάψει το τσιγάρο του. Αρνήθηκα γιατί οι εντολές μου δεν το επέτρεπαν. Τότε αυτός, όταν με είδε διστακτικό, είπε με νόημα πως έτσι κι αλλιώς θα ήταν το τελευταίο τσιγάρο που θα έκανε. Φτάνοντας στον Πύργο [...] οδηγήσαμε τους κρατούμενους σε έναν ειδικό χώρο. [...] Εκεί, ένας πολίτης που εργαζόταν στο Ίδρυμα, τους διέταξε να γδυθούν τελείως και να αφήσουν τα ρούχα τους σε συγκεκριμένο σημείο, ώστε να τα ξαναβρούν εύκολα μετά το μπάνιο. Ύστερα τους οδήγησε σε έναν παρακείμενο χώρο. Θυμάμαι ότι ο χώρος αυτός είχε μια βαριά πόρτα η οποία έκλεινε με ένα βαρύ χερούλι, σαν κι αυτό που χρησιμοποιείται στα ψυγεία. Έχει επίσης μείνει στη μνήμη μου ότι ένας κρατούμενος γύρισε ξαφνικά πίσω για να πάρει τα γυαλιά του, που είχε βγάλει μαζί με τα ρούχα. Τότε ο

πολίτης του είπε με νόημα πως στον Άγιο Πέτρο δεν χρειάζονται γυαλιά. Όταν μπήκαν όλοι μέσα, μείναμε στον προθάλαμο, εγώ, ο δεύτερος συνοδός της αποστολής και ο οδηγός. [...] Μετά από τρία λεπτά, οι άλλοι έριξαν μια ματιά από το φινιστρίνι της πόρτας μέσα στον θάλαμο. Όταν απομακρύνθηκαν, κοίταξα κι εγώ. Ο θάλαμος φωτιζόταν ακόμα και μπορούσα να δω ότι όλοι είχαν πέσει στο πάτωμα. Είχα την εντύπωση ότι ήταν περισσότεροι από όσους είχαμε μεταφέρει από το Γκούζεν, ανάμεσά τους και γυναίκες. Κάποιοι ήταν φανερό ότι ζούσαν ακόμα.⁶

Εικόνα 4. Ένα από τα μπλε ταχυδρομικά λεωφορεία που μετέφεραν τους μελλοθάνατους στον Πύργο με τον οδηγό, υπαξιωματικό των Ες-Ες, Χανς Λοιχάλερ. Το πρωτότυπο της φωτογραφίας φυλάσσεται σήμερα στα Εθνικά Αρχεία των ΗΠΑ (National Archives), στον φάκελο «Υποθέσεις Εγκλημάτων Πολέμου», καθώς είχε χρησιμοποιηθεί ως πειστήριο για τα

⁶ Παρατίθεται στο: Pierre Serge Choumoff, *Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas auf Österreichischem Gebiet 1940-1945*. Mauthausen Studien, Band 1a, Bundesministerium für Inneres, Βιέννη 2000, σ. 72-73.

όσα διαπράχθηκαν στο Χαρτχάιμ. Φωτογραφία από το βιβλίο: Tötungsanstalt Hartheim. Österreichisches Landesarchiv/Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Λιντς 2005.

Πολλά από τα ονόματα είναι γνωστά από ονομαστικές λίστες μεταγωγής που έχουν διασωθεί, αλλά το πραγματικό εύρος της φρίκης προκύπτει από την γραφειοκρατικού τύπου διαχείριση της ευθανασίας, η οποία είναι ανιχνεύσιμη στα ίδια τα αρχεία του Μαουτχάουζεν: οι κρατούμενοι που μετάγονταν στο Χαρτχάιμ «εξαφανίζονταν» από τα βιβλία του στρατοπέδου. Τα ονόματά τους διαγράφονταν και δίπλα σημειωνόταν αργότερα μια τυχαία ημερομηνία θανάτου –ενδεικτικά–, ενώ δεν δηλωνόταν αιτία θανάτου, κάτι ασυνήθιστο ακόμα και για τα δεδομένα των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Η μόνη ένδειξη ήταν η συμπλήρωση (χειρόγραφη ή με σφραγίδα) δίπλα στο όνομα της λέξης «Erholungsheim», δηλαδή «κέντρο αποκατάστασης».⁷ Μια από τις πιο κυνικές εκδοχές διαστρέβλωσης της πραγματικότητας από όλα τα ναζιστικά εγκλήματα.

Ανάμεσα στους δολοφονημένους στο Χαρτχάιμ κρατούμενους του Μαουτχάουζεν υπήρξαν και τουλάχιστον 57 Έλληνες, κυρίως Κρητικοί από τις αποστολές του 1943 και 1944 που αναφέραμε εισαγωγικά. Ένας από αυτούς ήταν ο Νίκος Ορνεράκης, αγρότης από τον Φουρνέ. Ο ανιψιός του, Ανδρέας Ορνεράκης, περιέγραψε τη δραματική του ιστορία σε σχετικό ρεπορτάζ-αφιέρωμα στον Πύργο του Χαρτχάιμ στα *Χανιώτικα Νέα* το 2019:

Τον θείο μου τον έπιασαν στο σπίτι μαζί με τον πατέρα μου. Τους είχε δώσει να καταλάβουν ένας Γερμανός από τη φρουρά ότι το βράδυ του Φεβρουαρίου του 1944 θα μάζευαν όλο τον ανδρικό πληθυσμό. Ο θείος μου πίστευε ότι δεν θα τους έπαιρναν γιατί δεν είχαν κάνει κάτι. Βέβαια ο ίδιος είχε κατέβει στον κάμπο των Χανίων στη Μάχη της Κρήτης για να «μπαλοτάρει» τους Γερμανούς, όπως έλεγαν τότε. Τους πήραν στην Αγιά και από εκεί στο Μαουτχάουζεν και μετά στο στρατόπεδο του Μελκ μαζί με τον πατέρα μου, Δημήτρη Ορνεράκη. Εκεί πρέπει να δούλευαν σε κάποιο λατομείο. Μια μέρα, μια πέτρα από αυτές που μετέφεραν έπεσε πάνω στον αστράγαλο του θείου μου. Του προκάλεσε πληγή και επειδή δεν υπήρχε καμία φροντίδα,

⁷ *ό.π.*, σ. 68-70.

δεν είχαν νερό να πιουν, πόσο μάλλον να πλύνουν και να καθαρίσουν το τραύμα. Αντιλαμβανόταν ότι έχανε δυνάμεις και ότι η πληγή μολυνόταν και θα γύριζε σε γάγγραινα! Το κουβέντιασε με τον πατέρα μου και του είπε ότι θα ζητήσει να πάει στον γιατρό. «Μην πας γιατί θα σε πάνε στους φούρνους», του είπε ο πατέρας μου και ο θείος μου απάντησε πως «ή θα με φάει τούτονα (το τραύμα) ή θα με φάνε ετούτοι (οι ναζί). Μπάρε με ετούτοι μπορεί να με φάνε μια και έξω». Πήγε λοιπόν και δεν τον ξαναείδαν. Και τώρα μαθαίνω από εσάς ότι δεν τον έφαγαν μια και έξω αλλά βασανίστηκε, με φάρμακα, πειράματα, ποιος ξέρει τι σε αυτόν τον Πύργο! Μετά τον πόλεμο έψαξαν για τα ίχνη του αλλά κανένας δεν μπόρεσε να τους δώσει καμία πληροφορία για το πού ήταν, πώς χάθηκε... Τώρα έμαθα!⁸

Εικόνα 5. Ο Ευστράτιος Μπουλνταδάκης (1911-1944) από την Κάνδανο Χανίων, αρτοποιός. Κρατούμενος του στρατοπέδου Μαουτχάουζεν με αριθμό κρατουμένου 64803, δολοφονήθηκε στο κέντρο ευθανασίας του Ιδρύματος Χαρτχάιμ στις 3 Ιουλίου 1944. Αρχείο της εφημερίδας Χανιώτικα Νέα.

Εικόνα 6. Ο Γιώργος Κανηλιεράκης (1923-1944) από το Θέρισσο Χανίων, αγρότης. Κρατούμενος του στρατοπέδου Μαουτχάουζεν με αριθμό κρατουμένου 64903, δολοφονήθηκε στο κέντρο ευθανασίας του Ιδρύματος Χαρτχάιμ στις 5 Δεκεμβρίου 1944. Αρχείο της εφημερίδας Χανιώτικα Νέα.

⁸ Γιώργος Κώνστας, «Στον Πύργο της Ευθανασίας», *Χανιώτικα Νέα*, 29.6.2019.

Εικόνα 7. Ο Γιώργος Σταματάκης (1924-1944) από τη Ζούρβα Χανίων, αγρότης. Κρατούμενος του στρατοπέδου Μαουτχάουζεν με αριθμό κρατουμένου 65122, δολοφονήθηκε στο κέντρο ευθανασίας του Ιδρύματος Χαρτχάιμ στις 13 Δεκεμβρίου 1944. Αρχείο της εφημερίδας Χανιώτικα Νέα.

Οι κρατούμενοι του Μαουτχάουζεν από την Ελλάδα που θανατώθηκαν στο Χαρτχάιμ.⁹

NAME/VORNAME	ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ
Ασπετάκης Νικόλαος	25.11.1893	Χερσόνησος
Μπαντουράκης Μιχαήλ	14.11.1889	Καστέλλι
Μπελημπασάκης Μανώλης του Μιχαήλ	24.9.1908	Χριστός Λασηθίου
Μπετσιρόπουλος Γιώργος	16.8.1918	Προύσα
Μπουλταδάκης Ευστράτιος	10.1.1911	Καμπανό
Κάπελας Σωτήριος	23.10.1893	Αγρίνιο
Χατζημιχελάκης Ευτύχιος	24.11.1906	Λειβαδά Σελίνου
Χαλκιάς Δημήτριος	17.2.1918	Παλιούρι
Δαλάκης Νικόλαος του Κωνσταντίνου	20.1.1901	Αλάτσατα Μ. Ασίας
Δαλάκης Σταμάτιος του Κωνσταντίνου	10.2.1902	Αλάτσατα Μ. Ασίας
Δατσέρης Μιχαήλ του Αντωνίου	10.4.1900	Νεάπολη
Τζαρδής Φίλιππος του Ιωάννη	17.9.1910	Πομπία
Γέμελος Αντώνιος	15.6.1914	Αλάτσατα Μ. Ασίας
Γεωργιακάκης Οδυσσεάς	20.7.1910	Πρασσές Ρεθύμνου
Καλογήρου Μιχαήλ του Νικολάου	2.2.1906	Κωνσταντινούπολη
Κανδηλιεράκης Γεώργιος	16.4.1923	Θέρισο
Κοτζαμπάσης Μανώλης του Βασιλείου	15.3.1918	Κοζαρέ Ρεθύμνου
Κονδάκης Μιχαήλ του Εμμανουήλ	4.2.1894	Βραχάσι
Κωνσταντίνου Σπυρίδων	1.1.1922	Αδριανούπολη
Κουρκουμελάκης Ιωάννης του Ανδρέα	1883	Τσιγκαλαριά
Μακρυνάκης Γεώργιος	3.11.1920	Θέρισο
Μαλανδράκης Ηλίας	10.5.1904	Μούλετε
Μαλινδρέτος Δημήτριος	26.10.1918	Λάκκοι
Μανδελενάκης Δημήτριος	1.5.1892	Κούνεσι
Μανίκας Ιωάννης του Γεωργίου	5.5.1916	Χίος
Μανουσάκης Αντώνιος του Γεωργίου	29.6.1921	Βλιθιά
Μαραγκουδάκης Νικόλαος του Ευστρατίου	1914	Μαλάζα
Μεσσηνιακάκης Γεώργιος	Μαί 1911	Πρασσές Ρεθύμνου
Μιχαλόπουλος Κωνσταντίνος του Νικολάου	25.9.1914	Σώκια Μ. Ασίας
Μιχελινάκης ή Μιχελινδάκης Μιχαήλ	10.8.1919	Πρασσές Ρεθύμνου
Μουνδράκης Ιωάννης του Κανάκη	8.11.1907	Χερσόνησος
Νερούλιδης Κωνσταντίνος του Ιωάννη	5.3.1889	Ζάκρος
Ορνεράκης Νικόλαος του Ανδρέα	26.2.1909	Φουρνέ
Παπαδάκης Ευάγγελος του Ιωάννη	15.8.1905	Γιαννιού?
Παπαδάκης Ιωάννης του Χαρίτωνα	29.3.1899	Ιεράπετρα
Παπαδερός Θεοφάνης του Μιχαήλ	12.9.1909	Λειβαδά Σελίνου
Παπούκας Ιάσων	6.7.1920 (12.12.1920)	Θεσσαλονίκη
Παπουτσάκης Εμμανουήλ του Σταματίου	1.1.1914	Φουρνέ
Παρασίρης Ιωάννης	15.8.1899	Νταρμαβολού
Πενταράκης Ευτύχιος του Στυλιανού	5.4.1906	Πρινές
Πρωτοπαπαδάκης Αντώνιος	10.8.1892	Καμπανός
Πρωτοπαπαδάκης Ελευθέριος	20.4.1922	Σέλινο
Σαββάκης Μιχαήλ του Ιωάννη	10.2.1889	Κρουσώνας Ηρακλείου
Σερέτης Γεώργιος	11.11.1919	Ηράκλειο
Σφακιανάκης Γεώργιος του Νικολάου	1.1.1911	Κάτω Βάθεια
Σοφουλάκης Σπύρος	17.1.1903	Ρέθυμνο
Σταματάκης Γεώργιος	15.7.1924	Ζούρβα
Τισπηχής Αθανάσιος του Δημητρίου	20.5.1897	
Τσαφαντάκης Αντώνιος του Ζαχαρία	25.3.1913	Ηράκλειο
Τσαλατάκης Γεώργιος του Αντωνίου	15.1.1882	Βούβες Χανίων
Τσακίρης Γεώργιος του Νικολάου	25.1.1898	Αλικαρνασός
Τσιγούλας Βασίλειος	10.9.1920	Φλώρινα
Τσουρέκης Γεώργιος	8.10.1893	Λειβαδά Σελίνου
Τσουρέκος Ιωάννης	22.1.1922	Θεσσαλονίκη
Βιδάκης Εμμανουήλ	20.12.1895	Κρουσώνας Ηρακλείου
Βαρδάβας Γεώργιος του Ευαγγέλου	5.2.1896	Βρουχάς Λασιθίου
Βασιλάκης Ιωάννης του Νικολάου	10.5.1910 10.2.1910	Μυριοκέφαλο

⁹ Ο.π.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Κώνστας, Γιώργος, «Στον Πύργο της Ευθανασίας», *Χανιώτικα Νέα*, 29.6.2019.

Μουρέλλος, Ι.Δ., *Η Μάχη της Κρήτης. Μέρος 2ον. Η Αντίστασις*. Ηράκλειο [1950].

Ντουντουλάκη, Πηνελόπη Ι., *Η Μνήμη και η Στάχτη. Από τη Μάχη της Κρήτης στα στρατόπεδα συγκέντρωσης Αυστρίας και Γερμανίας*. Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Χανίων, Χανιά 2004.

-----, *Η Μνήμη και η Στάχτη II. Από τη Μάχη της Κρήτης μέχρι την Απελευθέρωση*. Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Χανίων, Χανιά 2005.

-----, *Η Μνήμη και η Στάχτη II. Από τη Μάχη της Κρήτης μέχρι την Απελευθέρωση*. Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Χανίων, Χανιά 2006.

Φοινίσης, Ελευθέριος Στεφάνου, *Όμηροι από το Ηράκλειο Κρήτης στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των ναζί*. Ηράκλειο 2011.

Ξενόγλωσση

Baumgarten, Andreas, „Die Kranken sind dann vergast worden.“ Die Ermordung von KZ-Häftlingen in Hartheim, στο: *Tötungsanstalt Hartheim*. Oberösterreichisches Landesarchiv/Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Λιντς 2005.

Choumoff, Pierre Serge, *Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas auf Österreichischem Gebiet 1940-1945*. Mauthausen Studien, Band 1a, Bundesministerium für Inneres, Βιέννη 2000.

Perz, Bertrand, *Das Projekt „Quarz“: Der Bau einer unterirdischen Fabrik durch Häftlinge des KZ Melk für die Steyr-Daimler-Puch AG 1944-1945*, Βιέννη 2014.